

Hıristiyanlık ve İslam'da Din ve Felsefenin İlişkisi

Dr. Dr. Bertram Schmitz

Hıristiyanlıkta din ve felsefe ilişkisi

Aşağıda vereceğim bilgilerde, felsefenin Hıristiyanlık için önemini, Hıristiyanlığa damgasını vuran dört noktada ortaya koymaya çalışacağım. Burada kronolojik bir yol takip etmek uygun olacak.

- A) Hıristiyanlığın ortaya çıkışı
- B) Hıristiyan dogmalarının oluşmasında felsefe
- C) Teolojinin ve uzlaşmanın aracı olarak Ortaçağ felsefesi
- D) Teoloji ve felsefi özeleştirisi

A) Hıristiyanlığın ortaya çıkışı

Hıristiyanlık daha ortaya çıkış durumunda bile felsefeyle bağlantılıdır. Yeni Ahit suhurlarının bazı yazarları, o tarihteki "Helenistik Yahudilik" için bazen normal olan ve felsefenin etkisinde kalmış bir temel tutumdan hareket ederek düşünmüş ve yazmışlardır. Özellikle Yohanna İncili'nin yaza-

rında, Pavlus'ta ve İbrani Mektubu'nun yazarında, kendi felsefi görüşünün veya bu durumda yeni şekil verilmesi gereken inancın bir yansıması kendini göstermektedir. Bu yazarların, eski İsrail dini içindeki yaşamlarına Yunan felsefesinin benimsenmesi de dahildi. Felsefenin evrensel geçerlilik iddiası, bu yazarlar tarafından aynen İsrail yazıları/suhuflarının İlahi bir vahiy olma iddiası gibi kabul gördü. Felsefe ile dinin, inanç ile inancın eleştirel yansımasındaki doğal bağlantı içindeki bu inanç tasviri, Hıristiyan döneminde iki yüzyıldan daha eski bir geleneğe uzanıyordu. O zamanki dünya metropolü İskenderiye'nin (Mısır'da) oldukça felsefi yetişmiş İsrailileri, dinlerini bu iki yaklaşımı birbiriyle uyumlulaştırarak bir biçimde şekillendirmişlerdi. Bunların dini, felsefi bakımdan bilgili olup İsraili olmayanların da kabul edebileceği bir din olmalıydı. Bu akımın esas temsilcisi, yaşadığı dönem İsa'dan bir kuşak öncesine rastlayan İskenderiyeli Philo idi. Philo'nun Platon'un etkisinde kalmış felsefesinde rituellere, emirlerin, Tanrının bedenine dair tasvirlerin ve İncil'in "menkibemsi-mitolojik" hikayelerinin ardındaki "asıl mana" aranmıştır. Kudüs tapınağının için için sadece gökyüzündeki asıl tapınağın bir suretiydi. Philo böylece bu yorumu İncil metinlerine uygulamış ve bundan "rasyonel" şekilde kendi teolojisini kurmuştur. İlk Hıristiyan din adamları, öğretilerini felsefenin etkisindeki bu alana kadar geliştirebildiler. Burada felsefe yeni bir unsur teşkil etmemektedir. Hıristiyan din adamları, bu felsefi gelenekteki Helenistik Yahudilikten daha tecrübeliydiler. Onlar, İsa'yı inançlarının temel noktası olarak kabul ettiklerinde, bu geleneği sürdürdüler. Helenistğin ve felsefenin etkisindeki bu yaklaşım, daha ziyade Yeni Ahit'in yazılarında ki/suhuflarındaki "İbrani" yaklaşımının karşısında yer almaktadır, örn. Mathias (Malta) İncili ve Markus İncili'nde görülen yaklaşım gibi. Felsefenin etkisinde kalmış din yorumlama yaklaşımı, Hıristiyanlıkta Yahudiliğin bu akımından devam ettirilmiş ve ayrıca desteklenmiştir. Bu varsayım,

özellikle Yunanca yazılmış Hıristiyanlık için geçerlidir. Bu yaklaşımın yanında, felsefi olmayan bir Hıristiyanlığın unsurları elbette önemlerini korudular. Bunlar eğilim olarak daha çok “oryantal” Hıristiyanlıkta bulunmaktadır. Buna karşın Yahudilikte bu felsefi akım artık açıkça kullanılmıyacaktı. Böylece Yahudiliğin aksine felsefe baştan itibaren Hıristiyanlığın tamamlayıcı ve kesin bir parçasıdır. Felsefe, daha İsraililerin dininde şekillenmiş ve en önemli temsilcisi olarak Philo’yu gösterebileceğimiz felsefi girişin bir devamı ve transformasyonunu teşkil etmektedir. Bu felsefi unsurun hatta sadece ve sadece olmasa bile öncelikli olarak Yunan (daha sonra ayrıca Latince) dilindeki kullanımıyla bulunabilmesine dikkat çekmek gerekir.¹

Fakat yine de burada, eski Tora’dan bütün üç din, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’da sürekli bir çizginin olduğunu vurgulamak gerek: Tanrının emirleri “binah” olarak, “anlaşılır” olarak görülmektedir. Bu terminoloji, tamamen “makul” olarak da anlaşılmakta ve tercüme edilmektedir. Böylece İsrail’in ve Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi üç dinin İlahi emirlerinin diğer cemaatlere ve onların emirlerine karşı üstünlüğü dayanağını ta Musa’nın suhuplarından almaktadır. (Deuteronomium 4,6).

B) Hıristiyan dogmalarının oluşmasında felsefe (Kristoloji)

Bu konu, dinlerde aşağıdaki soruda sadece soyut olarak ifade edilen genel bir konudur: Aşknlık ve varoluş arasında nasıl bir ilişki söz konusudur? Aralarında bir ilişki gerçekleşecek şekilde biri diğerine nasıl erişiyor? Bu somut ifadeyi biraz daha açacak olursak: Tanrı veya tanrısal olan dünyaya ya da insan tanrısal olana nasıl ulaşır? Bu soyut soru, Hıristiyanlıkta önce-

¹ Ortaya çıkan Hıristiyanlık içinde felsefenin ilhak edici tarafı, şu eserlerde daha ayrıntılı anlatılmıştır. Örn. Bertram Schmitz, Vom Tempelkult zur Eucharistiefeyer / Tapınak kültürünün Evharistya kutlamasına, Münster 2006; özellikle bkz. S. 134-149.

likle felsefenin kullanılmasıyla çözümüne çalışılan tamamen somut bir problem halini aldı. İnançta, Tanrı ile insan arasında böyle bir bağlantının olduğu zaten biliniyordu. Kudas (Evharistya kutlaması) töreninde bu ilişki sanki doğalmış gibi gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen bu noktada Hıristiyanlıkta, Hıristiyanlığı yüzyıllar boyu uğraştıracak olan bir ilkesel soru ortaya çıktı: Hıristiyan inancına göre Tanrı ile insan ilişkisi Mesih'ten çok İsa'da yoğunlaşmaktadır. İsa Mesih – dogmatik kanaatin söylediğine göre – “gerçek tanrı ve gerçek insandır.” İsa Mesih ile ilgili olarak her iki unsur da tespit edilmelidir. İnsan olan İsa'nın davranışları, yaşamı ve ıstırapları gibi Tanrının oğlu Mesih'in “tanrılığı” da Hıristiyan din adamları için önemliydi. Bu iki faktörü de bir kavram ile adlandırmak için İsa Mesih iki mizaca sahipmiş gibi tarihte “mizaç” kavramından bahsedilmiştir. İnsan olarak İsa, insanlarla birlikte yaşamış, sevmiş ve ıstırap çekmiştir. Din felsefecisi Folkers bunun temelinde yatan problemi şu şekilde tanımlar: “İnsani mizaç bir defa ıstırap olarak ifade edilmiş ise, bu durumda Tanrının oğlu Mesih'ten de kendinin tanrılığı ifade edilmelidir. Böylece Mesih'in insani ve tanrısal mizacı sorusu ve bununla birlikte bunların ilişkisi sorusu [da] kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. – bir Mesih şahsında bir insani ve bir de tanrısal mizaç olmak üzere iki mizaç ayırt edip etmemek – ki bunu din-felsefe karışımı keskin zeka ürünü bir çözüm olarak görmek mümkündür – kendi nesnel özünde daha çok Inkarnation/ insan suretinde tecellisi sayesinde yenilenen tanrı-insan ilişkisinin daha açık tanımlanması şeklinde kendini göstermektedir. Enkarnasyon öğretisi, Tanrının Mesih'te insanlaştığını söyler. Tanrı, Mesih'te kendini tespit etmiştir, Tanrının insanlara karşı konumu Mesih'te değişmiştir. Tanrı şimdiye kadar insanlarla kaşı karşıya iken, şimdi insanların arasında yaşamaktadır. Mesih'in bu iki mizacı arasındaki ilişki hakkındaki ifade, Tanrının bütün insanlarla ilişkisini belirlediği için, her ifade, ister Tanrının hakimiyeti, ister insanlara yakın-

lığı olsun bunları yanlış anlama tehlikesiyle karşı karşıya olduğu için, bu ifadelerle ilgili tartışma aynı zamanda ciddi – ve sonu gelmez – bir tartışmadır.”² Bu Hıristiyan öğretisinde iki alan da karşı karşıya gelmektedir: Böylece Hıristiyanlık dini alanda Yahudiliğin (aynı zamanda dolaylı olarak İslam’ın da) karşısına çıkmaktadır. Hıristiyanlık, bu ifadenin bir mülhitlik değil, bilakis Hıristiyanlık anlayışına göre bir inanç gerçeğini içerdiğini ispatlamak zorundadır. Bir insanın ilahlaştırılması söz konusu olmamalıdır, olursa bu da aynı Tanrının insanlaştırılması gibi Tanrıyı hafife alma olur. Hıristiyan teolojisi, sürekli olarak bu iki tehlikenin de bilincinde değil. Fakat dini alanda da şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: Ebedi, aşkın olan Tanrı nasıl aynı zamanda insan olarak fani ve cismani olabilir? Teolojik ve felsefi alanda anlatılmış ve ispatlanmıştır.

Modern bir terminolojide şöyle ifade edilebilir: Tanrıda ve böylece aynı zamanda Mesih’te ebedilik “günceldir” ve bununla gerçekleşmiştir; insanda ve İsa’da ise bu ebedilik sadece “potansiyeldir”, yani muhtemeldir. Fakat bu tanrısallık, insandan ayrı değildir; İsa Mesih’te, Tanrı ile insan arasındaki mesafe kaldırılmıştır. Tanrının ideal yaratılışı, bu insanda gerçek olmuştur, Tanrının iradesi ve ruhu, İsa’da mükemmeldir. İsa kendisini tamamen “babasına” teslim ederek şunu söyleyebilir: “Ben ve baba biriz” (Yohanna İncili 10,30). İsa, bu kararı İsa olarak vermek suretiyle, insan olarak kalır; kendisini tamamen Tanrıya teslim etmekle de kendisi ile Tanrı arasındaki ayrım ortadan kalkmış olur. İsa Tanrı ile, içine sadece inananları alabileceği bir topluluk oluşturur. Böylece kendisini tamamen İsa’ya teslim etmiş bir insan, kendisini tamamen Tanrıya teslim etmiş olur ve bu Tanrı topluluğuna dahil edilir. Bu kelime (inanç kelimesi) halk dilinde çok daha

² Horst Folkers, *Christentum und Philosophie*, Hıristiyanlık ve Felsefe, 135f, Yer aldığı eser: Peter Antes (Yayımlayan): *Christentum und europäische Kultur*, Hıristiyanlık ve Avrupa kültürü, Freiburg i. B. 2002, 131-166

yüzeysel bir anlama gelmesine rağmen, her insanın İsa'ya bu teslimiyeti, Hıristiyanlıkta "inanç" olarak da tanımlanır. Yaratıcı ile yaratılan, Tanrı ile insan arasındaki bu uzlaşma noktası, Hıristiyanlık inancına göre İsa Mesih'te bulunmaktadır. İnsan inancı sayesinde bu birliğe kabul edilir.

Fakat bütün bu anlatılanlar, Hıristiyan teolojik öğretisi içinde sadece nihai neticeyi tanımlamaktadırlar. Bu inanç ifadesine karşı Hıristiyanlık içinde felsefi ve teolojik taraflardan yoğun itirazlar yapılmıştır. Örneğin bütün anlamlara rağmen Mesih'in Tanrıya "babaya" tabi olarak kalması gerektiği söylenmiştir. Bu düşünce, İsa'nın yarı tanrı gibi bir şey veya bir büyük melek olduğu sonucunu doğurabilirdi. İsa Mesih'in şahsında kendisini vahiy eden de Tanrının kendisi olmaz, aksine Tanrıdan bir parça olurdu veya İsa sadece bir aracı olurdu. Fakat inanç için önemli olan, Tanrının kendisini insanlara sevgisiyle, insanları kabul etmeye ve kendi katına çıkarmaya hazır oluşuyla gösterdiğiidir. Din öğretisinin tasavvurları, felsefe dilinde düşünülmüş ve ifade edilmiştir.

C) Teolojinin ve uzlaşmanın aracı olarak Ortaçağ felsefesi

Bu öğretinin kararının ardından, Ortaçağ Hıristiyan teolojisi içinde, teolojinin felsefeden önce gelip gelmediği ve felsefenin vahye göre hareket edip etmemesi gerektiği sorusu ortaya çıkmıştır. Böylece felsefeye sadece, Hıristiyanlık vahiy olgusunu mantık ve ruhsal düşüncenin dilinde yorumlama görevi düşerdi. Veya felsefe önde gelir ve inanç felsefi düşünceye uyduğu oranda gerçektir.

Önce Hıristiyan teolojisinin, inancını felsefe dilinde ifade etme girişiminde bulunmuş olması önemlidir; böylece aynı zamanda (Avrupa'da) Hıristiyanlık felsefesi olan Ortaçağ felsefesi ortaya çıkar. Bu gelişme, din felsefesi dilinde bu dili kullanan herkesle tartışılabileceği sonucunu doğurmuş-

tur. Önemli ölçüde müşterek olan bu dil sayesinde dinlerarası tartışma mümkündü. Din felsefesi dili, bir taraftan Avrupa'da antik felsefenin bir kısmını çoktan öğrenmiş olan Hıristiyanlık temeline sahipti. Fakat diğer taraftan da Antik dönemin filozoflarıyla mücadele eden İslami din felsefesiyle bağlantılıydı. Yahudilik de aynı şekilde bu din felsefesi tartışmasının içine çekilmiştir. Antik dönemde olduğu gibi, kendine özgü bir felsefi iddia bu dönemde mümkün değildi. Felsefe ilgili dine bağlıydı. Burada, örneğin "yüksek ortaçağ" döneminde Hindistan'da buna benzer bir olayın gerçekleşmiş olduğuna işaret etmek gerek. O zamanki felsefi sistemler (özellikle Samkhya-sistemi) dini okullara (özellikle şivaizme) entegre edilmiştir. Felsefenin mihenk taşı olan ölçütü ve felsefi şekilde iyice düşünülmüş ve ifade edilmiş içeriği ilahi vahiyi oluşturuyordu. Felsefeyi vahiy ve böylece dine tabi kılmak için sözde bir felsefi gerekçe, felsefenin her zaman gerçeğin tamamını değil sadece gerçekten kesitleri kavrayabileceğinde görülebilir. Felsefi yaklaşımlarda "insan zihninin sınırlarını, bütünü kavramayı engelleyen sonluluğu" ortaya çıkmaktadır.³ Bu bütünlük insana sadece dışardan, yani İlahi vahiy yoluyla verilebilir.

D) Teoloji ve felsefi özeleştirisi

Günümüzde teoloji içinde felsefeye başka önemli bir görev daha düşmektedir: Felsefe (bu anlamda) "eleştirel"dir. Felsefe sorular yöneltir. Hıristiyan din adamı kendi inancına bağlı iken⁴, felsefe teolojinin dini binasını sorgulamaktadır. Fesle, bu inanç ilkelerinin ardındaki genel, objektif gerçeği ve inanç sisteminin yapısını sorar. Bu eleştirel soru sayesinde teoloji sosyal bilimler, eleştirel tarih araştırması, psikoloji, sosyoloji vs. ile olduğu

³ Paul Tillich, Systematische Theologie, Systematik teoloji, Cilt I, Stuttgart 1958, 27.

⁴ Bkz. a.g.e., S. 31

kadar mantıkla da uğraşmaya zorlanmaktadır. Hıristiyan din adamı, kendi gerçekliğini inançta bulsa bile, yine de Hıristiyanlık bu eleştiriye açık olmalıdır. Eleştirel bilimler bu şekilde Hıristiyan teolojisinin, hatta Hıristiyanlığın kendisinin bir parçası haline gelmiştir. Sadece varoluşçu inanca açık olmayan bütün alanların felsefe ve bilim önünde hesap vermesi gerekir. Bu husus, tarihi eleştirel olarak din tarihsel, tarihsel, sosyolojik ve psikolojik bağlamda o zamana dahil edilen Yeni Ahit için söz konusu olduğu gibi yüzyıllar boyu, inançlarını tarihsel temsil ile ilişkilendirmiş olan inançlı insanlar tarafından gerçekleştirilen tarihçiliği de ilgilendirmektedir. Felsefenin eleştirel sorusu, bu durumda da tarihçiliğin güncel metodlarını, kendi dininin tarihini yazmak için de uygulamayı talep etmektedir. Bu kilise tarihi, mümkün olduğunca objektif olarak anlatılmalıdır. Bu tarihin "aydınlık" tarafları da, "karanlık" tarafları da kendi tarihinin parçası olarak kabul edilmelidir. Böylece din adamından, eleştirel (felsefi) soruları açıklaması talep edilir. Gerçi din adamının teolojisi, temelini vahiy durumundan alır ama bu teoloji günümüz insanları için yorumlanır ve günümüz insanlarına duyurulur ve o insanların yaşam durumlarını esas alır. Bir inanç, bu anlamda emredilemez, aksine bu inanç kendisini düşünülebilir ve anlaşılır hale getirmek zorundadır.

Hıristiyan teolojisi bu şekilde felsefeyi ve bilimsel eleştiriye, özeleştiri olarak bünyesine alır. Bu eleştiriye Mesih olayına inancından hareketle cevap verir ve kendisini sürekli yeniden şekillendirir. Bu yeni şekillenme sayesinde Hıristiyanlık bilim ve felsefeyle tekrar bir görüşmeye başlayabilir ve iletişime elverişli hale gelir. Bir taraftaki bu güncelliğin karşısında diğer taraftan bir süreklilik bulunmaktadır: Hıristiyanlık değişmeden yine temelini varlığı ve etkisinde Tanrının kendisine yakın olduğu İsa Mesih'te görmektedir. Hıristiyanlık anlayışına göre İsa Mesih'te Tanrının varlığı ve böylece kutsal ruh (Logos) da mükemmel şekliyle ortaya çıkmıştır. Tanrı-

nın bu evrensel ruhu (logos) –Hıristiyanlık inancı böyle der – İsa'nın bedeninde ("et-kemik") olmuştur. Teoloji kaynağını bu olaydan almaktadır. Protestan teolog ve filozof Paul Tillich önce inancın konumunu şöyle ifade eder: "Bu delillerin, dinin logos'un İsa Mesih'te et-kemik olduğu iddiasını ispatlamadıkları açıktır. Fakat bu deliller, eğer bu iddia kabul edilirse, Hıristiyan teolojisinin, din tarihinde bir teolojinin temeli olarak değerlendirilebilecek her şeyden daha derin olan bir temelinin olduğunu göstermektedir."⁵ Tillich felsefeyle ilgili olarak bu düşüncüyü şöyle devam ettirir: "Hıristiyanlığın, Mesih'ten çok İsa'da somutlaşan logos'un aynı zamanda evrensel logos olduğu yönündeki iddiası, logos'un işbaşında olduğu her yerde Hıristiyanlığın mesajı ile uyduğu şeklinde bir başka iddiayı buna dahil eder. Evrensel logos'a itaat eden hiçbir felsefe, somut logos'la, yani "et-kemik olmuş" logos'la çelişmez."⁶ Bu temel anlayışın somut yorumunda her biri zamana bağlı olarak ayrılışlar bile Hıristiyanlığın çeşitli mezhepleri çağlar ötesinden beri bu temelde buluşmaktadır.

⁵ A.g.e., S. 25.

⁶ A.g.e., S. 37; (Yohanna İncili Ayet 1,1'den dolayı ve Ayet 1,14'ten dolayı alıntıyla)